

Antisemitism interbelic în România (Interwar anti-Semitism in Romania)

Liviu ROTMAN

*Avem impresia că tinerii noștri limitează naționalismul la antisemitism,
că îi atribuie o notă mai mult distructivă decât constructivă”*
Petre Andrei¹

Abstract

This is an attempt to underline the dimensions of a phenomenon, which has an exponential evolution in various media and reaches the center of the concerns of Romanian society. It follows the coagulation of interwar anti-Semitism from the synthesis of various clichés or prejudices. The conception and the role of some important personalities, leaders of the opinion, A. C. Cuza, Nicolae Paulescu, Zelea Codreanu, Octavian Goga are analyzed. Some specific concepts are proposed, such as continuous pogrom, elimination of Jews, romanization of the economies etc. The emergence of anti-Semitism is followed through propaganda, legalization and physical violence (beatings, vandalizations, etc.). It draws attention to the migration of anti-Semitism into the political and social space.

Keywords: *anti-Semitism, Jews, nationalism, propaganda, pogrom, xenophobia*

Introducere

În evantaiul foarte bogat al problematicii antisemitismului românesc, perioada interbelică are o semnificație specială. Impactul său asupra dinamicii politice, sociale și spirituale a României este considerabil. Preocuparea generală pentru „problema evreiască”, înțeleasă de fapt ca „pericolul evreiesc”, a ajuns să ocupe un loc important în preocupările societății românești, având un impact deosebit asupra diverselor procese interne ale acestei societăți.

În același timp, este frapantă simetria dintre destinul minorității evreiești din România și cel al statului român. La începutul perioadei, evreii din România au un moment de speranță, obținând emanciparea politică colectivă (ultimii din Europa) prin *Constituția* din 1923, iar la finalul acesteia – după ani de degradare a situației lor – ajung să o piardă și să se prăbușească în abisul Holocaustului. În aceeași perioadă, statul român începe realizarea unui obiectiv istoric, reunificarea în granițele sale a tuturor regiunilor cu populație majoritară românească. De asemenea, se adoptă o constituție ce pune bazele unui regim democratic și se efectuează reforme importante, cum ar fi adoptarea votului universal (limitat la bărbați) și o reformă agrară generoasă. La sfârșitul perioadei, statul de drept se prăbușește și începe o lungă noapte a diverselor dictaturi, care avea să dureze cincizeci și unu de ani (1938-1989). Această simetrie nu este doar simbolică, ci reprezintă dovada unei legături organice între destinul comun al majorității și al unei minorități.

O analiză a antisemitismului din epocă implică investigarea unui complex de procese de creștere în amploare a fenomenului. Asistăm la o extindere exponențială a urii față de evrei, manifestată în diverse planuri. O găsim în discursul politic, prin diversele sale manifestări în parlament, presă, producția editorială, în educație, atât cea religioasă, cât și cea școlară – la diverse niveluri, de la abecedar până la universități – precum și în cotidianul popular, prin insinuarea unor prejudecăți, povestiri false, zvonuri tendențioase, care cultivă

¹ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. 2, București, 1975, pp. 156-157.

diverse clișee antisemite². Este necesar să urmărim expansiunea pe „orizontală” în spațiu geografic, mai precis, prin pătrunderea și creșterea în amploare a virusului antisemit în diverse regiuni ale României Mari, de la Iași, vatra antisemitismului antebelic, urmată de capitala București și până la insinuarea în regiuni în care, fără a lipsi, „vocea” antisemită avea, în trecut, un volum mai redus, cum ar fi Banatul sau mai ales Maramureșul. Un alt aspect este multiplicarea formelor de antisemitism violent – agresiunile fizice – care încep să ocupe un loc tot mai important în reacția societății românești față de minoritatea evreiască.

Antisemitismul în contextul general al problemei minorităților

Pentru o mai bună înțelegere a fenomenului antisemit, este util să-l așezăm în sfera mai largă a naționalismului, xenofobiei și a relației statului cu minoritățile, în general. În analiza acestui fenomen, trebuie să ținem seama de contextul general postbelic. Lumea a fost zguduită de un tip de război fără precedent până atunci, atât în privința violenței confruntărilor militare și implicit a numărului victimelor, cât și a caracterului global și al impactului politic. În urma acestui război, s-au prăbușit aproape sincron patru imperii (otoman, țarist, habsburgic și german), fenomen ce a produs o accentuată instabilitate.

Construcția postbelică a Europei a fost desenată de *Conferința de pace* de la Paris care, sub influența concepțiilor wilsoniene, a impus două concepte: cel al statului național – ca alternativă la imperiu – și cel al protecției minorităților, implicit respectarea drepturilor specifice acestora. Cele două principii sunt contradictorii, deoarece statul național, în felul în care este conceput, nu acceptă în interiorul său verigi intermediare de organizare – comunități, fundații, bresle – care sunt specifice diverselor minorități. Și, deși „arhitecții” sistemului de la Versailles au sperat într-un echilibru între cele două concepte, situația, în realitate, a fost cu totul alta. În realitatea socială, statul național – cu întreg sistemul său de putere – avea să înăbușe aspirațiile minorităților și implicit să intre în conflict cu acestea. Faptul acesta va naște importante crize, care vor influența negativ viața social-politică a acestor țări, dar și relațiile internaționale. În acest context, împărtășim opinia istoricului Ezra Mendelsohn, care vede o cauză fundamentală a vulnerabilității sistemului Paris-Versailles în lipsa de experiență a statelor succesoare din Europa de Est și Centrală în gestionarea unei probleme sensibile precum cea a minorităților³.

România nu a făcut excepție de la această criză conflictuală dintre statul național și minorități. Să amintim succint faptele istorice. În urma deciziilor *Conferinței de pace*, statul român, prin reintegrarea unor provincii cu majoritate românească, cunoaște o importantă creștere teritorială, ajungând la 295.000 de kilometri pătrați, și mai ales cunoaște o dublare a populației (14,5 milioane locuitori față de 1919, în care erau 7.700.000 de locuitori). Odată cu mărirea populației, asistăm la o creștere a populației minoritare. Aceasta ajunge la aproape 30% din total, din care cea mai mare, cea maghiară, se ridică la aproape 10%, urmată de nemți (4,1%) și evrei (4,00%).

Deși majoritatea etnică românească în granițele noului stat era evidentă, clasa politică era îngrijorată de procentul important minoritar în spațiul urban și în special în orașe importante, precum Cluj, Sibiu, Timișoara și Cernăuți. Realitatea cea mai neplăcută era existența unei majorități covârșitoare neromânești în cadrul elitelor din aceste regiuni, ceea ce a alimentat un accentuat complex de inferioritate în rândul clasei politice, care a născut reacții agresive din partea acesteia. Acestea s-au materializat în politici de românizare radicală în aceste regiuni, și în special în Transilvania și Bucovina. Această frustrare este bine surprinsă

² De văzut lucrarea devenită clasică a lui Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est și central-european*, Polirom, Iași, 2012.

³ Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between World Wars*, Indiana Univ. Press, Bloomington, 1983.

de cuvintele unui personaj important al perioadei, pedagogul Onisifor Ghibu: „Noi suntem invalizi culturali ai unui război inegal de 1000 de ani”. Și tot el avea să completeze, cu altă ocazie, această idee: „Cu orice sacrificii trebuie să remediem istoria cât mai degrabă”,⁴. Suntem martorii în toate provinciile reunite a unei astfel de „remedieri”, în întreaga perioadă a anilor ‘20. Era o brutală schimbare de direcție față de proiectul politic anunțat în momentul Unirii, la 1 decembrie 1918. Atunci, Iuliu Maniu proclama că noul stat va asigura „libertatea națională pentru toate popoarele conlocuitoare, dreptul fiecărui popor de a se administra în limba proprie, prin reprezentanți din interiorul său, dreptul de reprezentare în parlament și la guvernare, conform proporționalității, libertate și egalitate confesională”⁵. Naționalismul radical a avut câștig de cauză în fața liniei moderate, europene, reprezentată de Iuliu Maniu.

Un rol important în coagularea unei politici naționale l-a avut primatul ideologic al Vechiului Regat (Muntenia și Moldova), sau cum îl numește cercetătoarea Irina Livezeanu, „perspectiva Bucureștiului”⁶. Modelul european al alterității etnice și religioase era respins în numele „pericolului din afară”, cultivându-se o mentalitate de „cetate asediată”, dominată de ecuația politică „străin = dușman”. Noțiunea de „străin” era văzută prin prisma etnică și nu civică. Simetric, noțiunea de român era privită exclusiv etnic. Aceasta este baza ideologică a politicilor antiminoritare din perioada interbelică.

Antisemitismul interbelic

Creșterea în intensitate a antisemitismului, radicalizarea sa a dus la autonomizarea sa în cadrul problematicii generale a minorităților. Mult invocatul „pericol evreiesc” a trecut pe un loc secund tensiunilor cu alte minorități. În decembrie 1932, A. C. Cuza spunea de la tribuna parlamentară: „Noi declarăm și am scris că facem o esențială deosebire între minoritățile productive asimilabile și minoritatea neasimilabilă a jidanilor”⁷. Cuza va pleda pentru scoaterea evreilor din rândul minorităților⁸. Tezele cuziste privind raportul minorități și evrei aveau să fie preluate și de Codreanu, care oferea altor grupuri etnice integrarea în comunitatea românească, dacă acestea renunțau la altă grupare etnică, adică se dizolvau ca structuri colective. De la acest proces erau excluși evreii⁹. Interesant este că teoriile cuziste și codreniste de integrare vor fi reluate în comunismul național, prin cultivarea conceptului de omogenizare¹⁰.

În mentalul colectiv al României interbelice, problema evreiască a cunoscut o permanentă expansiune. În discursul politic, în diverse manifestări, în diverse segmente ale societății, se vorbește tot mai mult de „pericolul antisemit” și se caută o soluție. Fenomenul nu este nou, el s-a dezvoltat odată cu modernizarea României. S-a manifestat activ în a doua jumătate a secolului XIX, având ca punct de vedere adoptarea *Constituției* din 1866. Aceasta, în ciuda caracterului său liberal, a refuzat evreilor dreptul la cetățenie.

A fost începutul unui proces de despărțire între societatea românească și minoritatea evreiască. Acest proces a fost presărat cu o serie de măsuri discriminatorii, care au avut ca

⁴ Irina Livezeanu, *Cultura și naționalism în România Mare. 1918-1930.*, Humanitas, București, 1998, pp. 264-265

⁵ Adrian Liviu Ivan, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1918-1939)*, Eikon, Cluj-Napoca, 2006, p. 63.

⁶ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 225.

⁷ Horia Bozdoghină, *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească*, Curtea Veche, București, 2012, p. 158.

⁸ *Ibidem*, p. 161.

⁹ Oliver Jens Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea "Căpitanului"*, Humanitas, București, 2017, p. 163-165.

¹⁰ Liviu Rotman, „Minoritățile etnice în comunismul românesc”, în *Științele sociale între angajament și distanțare. In honorem Mihai Dinu Gheorghiu*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2023, pp. 347-348.

obiectiv excluderea sau marginalizarea evreilor din dinamica socială românească. Între 1866 și 1912, se dau nu mai puțin de 187 de prevederi legislative și administrative care excludeau sau limitau prezența „străinilor” în diverse ramuri. Amintim în primul rând învățământul, unde acceptarea lor se făcea numai după satisfacerea cererilor populației românești, interzicerea totală a frecventării școlilor normale sau de meserii și, în primul rând, în anumite sectoare de învățământ – excluderea de la burse, neacceptarea în anumite tipuri de școli (de meserii și normale). Interdicții erau și în sistemul de sănătate al statului, atât pentru medici, cât și pentru pacienți¹¹. Deși în toate aceste acte legislative se folosea termenul de „străin”, el se referea strict la evrei. Aceste excluderi erau, de fapt, materializarea unei politici bine structurate care urmărea românizarea întregii vieți sociale.

După război, antisemitismul avea să cunoască o creștere în intensitate. Cel antebelic, regățean, a fost adoptat în cultura politică a noului stat. Puternica propagandă antisemită a reușit să se impună în diverse segmente ale societății. Antisemitismul general devenise un fapt acceptat. Însuși premierul Ion I. C. Brătianu avea să declare, într-o discuție cu o delegație a unor lideri evrei: „Dumneavoastră știți prea bine că țara este antisemită”¹². De subliniat că reprezentanții clasei politice, la cel mai înalt nivel, nu numai că nu făceau nimic împotriva antisemitismului, dar se foloseau de el pentru a respinge diversele revendicări ale evreilor.

Evenimentele din apropierea granițelor României, după 1918, și în special revoluția bolșevică din Rusia și instaurarea, pentru o scurtă perioadă, a Republicii Sovietelor din Ungaria au dus la creșterea agitației antisemite. Clișeul iudeo-bolșevic avea să câștige teren și să se impună ca axiomă în mentalul colectiv al epocii, iar acordarea emancipării colective a evreilor prin Constituție avea să fie resimțită ca o frustrare și va determina o radicalizare a agitațiilor antisemite.

Antisemitismul interbelic avea să se desfășoare pe trei paliere: a) cel al propagandei care „demască pericolul evreiesc” și oferă soluții pentru rezolvarea acestuia, b) cel al măsurilor de ordin administrativ, care vor continua strategia de marginalizare a minorității evreiești din perioada anterioară și care încercau să anuleze de facto emanciparea prevăzută prin Constituție, și c) cel al manifestărilor violente, într-o creștere exponențială, în timp și spațiu. Acest ultim palier, pe care l-am numi „pogromul permanent”, este fenomenul central al antisemitismului românesc interbelic și este nota sa caracteristică. Trebuie subliniat că violența este într-o legătură strânsă cu primul palier al discursului de incitare.

A. C. Cuza și partenerii săi

Revenind la primul palier, cel al propagandei antisemite, trebuie să subliniem că aceasta s-a extins și s-a diversificat ideologic, cu toate că diversele curente, grupări și lideri sunt „coborâți” din „mantaua” patriarhului necontestat al antisemitismului românesc, A. C. Cuza. Ne permitem să parafrazăm o formulă din istoria și teoria literaturii: profesor de drept la Universitatea din Iași, acesta avea să devină marele preot al antisemitismului românesc. Sub bagheta sa, antisemitismul s-a transformat dintr-o sumă de prejudecăți într-o forță politică importantă, ce avea să acapareze întreaga scenă politică românească.

Într-o primă etapă, în anii ‘90 ai secolului 19, Universitatea din Iași, prima universitate modernă românească, a devenit vatra naționalismului extrem al României. Astfel, antisemitismul a acaparat tot ce însemna naționalism, iar denunțarea pericolului evreiesc a devenit cel mai important proiect național. Pentru a-și implementa ideologia, Cuza a avut o susținută activitate organizatorică. Formațiile politice pe care le-a înființat, începând cu Partidul Naționalist Democrat (în 1910, împreună cu Nicolae Iorga), urmat de Garda Național Creștină (1922, împreună cu Nicolae Paulescu) și apoi Liga Apărării Național Creștine

¹¹ Liviu Rotman, *Școala israelito-română (1851-1914)*, Hasefer, București, 1999, pp. 78-79.

¹² Wilhelm Filderman, *Memorii & Jurnale (ed. Jean Ancel)*, Hasefer, București, vol. 1, p. 20.

(1923), au dat naștere, prin diverse transformări, separări și recompuneri, extremei drepte românești, al cărui principal drapel a fost antisemitismul. Ideologic, Cuza a fost o punte între antisemitismul clasic al secolului 19, bazat pe ideile unui Ed. Drumont sau H. S. Chamberlaine, care avertizau despre planurile ascunse ale evreilor de a stăpâni lumea, și antisemitismul postbelic, care vedea pericolul evreiesc insinuat în conceptele democratice, parlamentare. Cuza a reușit să reunească diversele clișee și să le coaguleze într-o „știință a antisemitismului”, care, după cum declara el însuși în 1922, avea ca obiectiv: „eliminarea jidanilor din mijlocul altor popoare”¹³.

La A. C. Cuza, eliminarea evreilor este un concept ideologic menit să fundamenteze soluția problemei evreiești. De aceea, îl găsim ca axă a gândirii sale, cuprinzând esența unui proiect politic. Descifrarea termenului de "eliminare" o putem face cu ajutorul lui Cuza însuși. În același an – se pare a fi un moment important de coagulare a teoriei cuziste – el avea să spună: „Problemele noastre economice și sociale pot fi rezolvate prin plecarea jidanilor în țări străine sau prin exterminarea acestora”¹⁴. Deci, în gândirea cuzistă, atunci când este vorba de evrei, „eliminare” este echivalent cu „exterminare”. Să ne gândim că suntem în 1922, cu 11 ani înainte de accederea la putere a lui Hitler în Germania. Tristă prioritate a antisemitismului în cultura politică interbelică.

Începând din 1923, prin activitatea formațiunii sale, Liga Apărării Național Creștine (LANC), Cuza își mărește influența politică. Constituția adoptată în 1923, care acorda evreilor cetățenia, avea să fie o țintă a atacurilor acestei formațiuni. LANC cerea anularea drepturilor politice ale evreilor, expulzarea evreilor intrați în România după 1914, excluderea din armată și din funcții publice¹⁵. Un proces ce avea să se realizeze în timp.

Un personaj important care l-a secondat pe A.C. Cuza a fost Nicolae Paulescu, care a jucat un rol semnificativ în definitivarea programelor politice ale lui Cuza. În deplină concordanță cu șeful mișcării, Paulescu va teoretiza nocivitatea religiei iudaice, pe care o considera în slujba Satanei. Dar ceea ce caracterizează, în primul rând, construcția teoretică a lui Paulescu este folosirea în tezele sale antisemite a unor argumente din domeniul medicinei și fiziologiei. Astfel, el este teoreticianul antisemit care se apropie și aderă sistematic la antisemitismul rasist. Nu este singurul, acest lucru fusese făcut și la sfârșitul secolului al XIX-lea de filosoful Vasile Conta, iar uneori se apropie de rasism și Cuza însuși. Dar Nicolae Paulescu este cel care oferă rasismului un loc central.

Ajutat de formarea sa științifică – el era fiziolog – și, poate, ca urmare a acestei pregătiri, în 1928 el publică o lucrare intitulată *Degenerarea rasei jidănești*¹⁶. El a fost un inventator al unor presupuse defecte și vulnerabilități ale evreilor, pe baza unor argumente de tip rasist, cum ar fi greutatea redusă a creierului (?), defecte congenitale etc. Radicalismul limbajului său antisemit este o particularitate importantă a activității sale. El definește reacția antisemită ca pe o „luptă uriașă între creștinismul dumnezeiesc și jidanismul diavolicesc”¹⁷. Această strategie de diabolizare a evreilor are scopul de a forma și consolida în mentalul colectiv românesc teama și ura față de evrei, priviți ca ne-oameni. Și putem spune că există o legătură directă între radicalismul antisemit al lui A. C. Cuza și Nicolae Paulescu și realitățile dure ale Holocaustului. Acceptarea de către părți importante ale societății românești a politicilor genocidare ale regimului Antonescu și violența multor cetățeni împotriva evreilor sunt dovezi ale reușitei radicalismului antisemit interbelic.

¹³ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995, p. 47

¹⁴ Wilhelm Filderman, *op. cit.*, p. 166.

¹⁵ Leon Volovici, *op. cit.*, p. 47.

¹⁶ Petru Manu, Horia Bozdoghina, *Polemica Paulescu: știință, politică, memorie*, Curtea Veche, 2010, pp. 76-85.

¹⁷ Leon Volovici, *op. cit.*, p. 500.

În activitatea sa bogată de edificare a structurilor politice, un moment important este formarea în 1935 a Partidului Național Creștin, prin unificarea cu Partidul Național Agrar, condus de poetul Octavian Goga. Acesta a parcurs un drum lung în viața politică românească, de la Partidul Național al lui Iuliu Maniu, pe care l-a părăsit în 1920, pentru a migra în Liga (și apoi Partidul) Poporului, condusă de Alexandru Averescu, pe care avea să o părăsească în 1930, pentru a-și forma propriul Partid Național Agrar, o formație de inspirație mussoliniană. În toată această perioadă, Goga s-a prezentat ca un tribun antisemit, iar concepțiile sale s-au cristalizat în volumul *Mustul care fierbe*, apărut în 1928.

Antisemitismul lui Goga își are obârșia în fizionomia mentalului ardelean, care s-a obișnuit să vadă evreul ca pe un instrument al maghiarizării și, prin urmare, ca pe un element periculos care trebuie exclus din societate. La aceasta se adaugă combaterea evreului, a cărui prezență pune în pericol puritatea culturii românești. În mod special, Goga își îndreaptă atacurile împotriva prezenței evreului în presă. Gazetarul evreu, în viziunea lui Goga, lucrează împotriva neamului românesc, la fel ca „termitelile rozătoare”, al căror scop asumat este distrugerea¹⁸.

Contextul istoric i-a facilitat lupta împotriva presei evreiești. În decembrie 1937, Goga a devenit prim-ministru și a pus în practică un vechi vis de a desființa ziarele *Adevărul* și *Dimineața*, principalele ziare democratice românești, calificate de antisemiți drept presa jidovită. El era un adversar al democrației și adept al totalitarismului hitlerist. Era simpatizat de cele mai înalte cercuri conducătoare hitleriste, care îl considerau principalul lor partener în România. Aflăm din jurnalul lui Alfred Rosenberg, principalul ideolog al lui Hitler, că Führerul a fost foarte satisfăcut de vestea instalării guvernului Goga cu A. C. Cuza vicepremier¹⁹. Un guvern care avea să rămână în istorie cu performanța distrugerii definitive a democrației în România.

O serie de fapte probează prioritatea pe care o dădea Cuza luptei împotriva evreilor față de apărarea intereselor statului în fața revizionismului maghiar. Cuza s-a arătat întotdeauna un adversar al sistemului Paris-Versailles, pe care îl vedea ca rezultat al „conspirației iudaice”. Cel ce se considera „mare naționalist” ignora faptul că acest sistem garanta integritatea teritorială a României. Astfel, el devine un admirator al revizionistilor maghiari, după cum singur recunoaște într-un discurs rostit în parlament: „de aceea domnilor, am fost la Budapesta, ca să mă înfrățesc cu ungurii antisemiți”²⁰. În 1932, îl critică pe premierul Duca pentru un discurs antirevizionist, pentru că a jignit potențiali aliați în lupta împotriva evreilor²¹. Am zăbovit mai mult asupra lui Cuza deoarece îl consider personajul-cheie al antisemitismului interbelic, punctul de întâlnire al diverselor curente antisemite, matca fascismului românesc.

Mișcarea Legionară

Principalul produs al longevivei activități a lui Cuza a fost Mișcarea Legionară. Aceasta s-a format ca urmare a unui proces de autonomizare ideologică și politică a tinerei generații de după Primul Război Mondial. Diversele nemulțumiri, frustrări ale tinerilor i-au îndreptat spre diversele grupări naționaliste, în special spre A. C. Cuza, care avea aura de îndrumător al tinerilor naționaliști. În fruntea lor se afla un student în drept, Corneliu Zelea Codreanu, autoritar și foarte activ. El s-a „evidențiat” prin asasinarea prefectului de poliție din Iași, Constantin Manciu, și apoi prin achitarea lui. Gruparea tinerilor avea să intre în conflict

¹⁸ Ana Barbulescu, „Octavian Goga: același suflet, același sânge, același neam”, în Alexandru Florian și Ana Barbulescu (eds.), *Elita culturală și discursul antisemit interbelic*, Polirom, Iași, pp. 116-117.

¹⁹ Alfred Rosenberg, *Jurnal*, Curtea Veche, București, 2017, p. 223.

²⁰ Horia Bozdoghinăa, *Antisemitismul lui Cuza în politica românească*, Curtea Veche, București, p. 192.

²¹ *Ibidem*, p. 193.

cu A. C. Cuza și să iasă din LANC și, din 1927, avea să apară prima structură legionară, Legiunea Arhanghelului Mihai, care va cunoaște o serie de reorganizări. În 1930 apare, transformată, Garda de Fier, și în 1935, Totul pentru Țară. Mișcarea Legionară – indiferent de titulatură – și-a construit programul ideologic pe trei obiective: combaterea comunismului, lupta împotriva sistemului parlamentar și respingerea pericolului evreiesc.

Data fiind tema noastră, ne vom concentra pe lupta împotriva pericolului evreiesc. În esență, sunt preluate conceptele lui Cuza, prin indicarea diverselor spații sociale amenințate de evrei. Se vorbea insistent de „invazia” evreiască în universități și, legat de aceasta, se preia solicitarea mai veche de *numerus clausus*, precum și de numărul mare de evrei din comerț și industrie. Există câteva deosebiri, cum ar fi violența verbală și fizică împotriva „jidoviților”, adică a românilor care nu participă la „lupta sfântă a legionarilor” sau sunt chiar favorabili evreilor. Ca și Cuza, dar mult mai răspicat, legionarii văd în regimul democratic o piedică în combaterea evreilor. Amintitul asasinat al prefectului Manciu este simbolic pentru ura legionarilor împotriva statului de drept. Propaganda lor împotriva a ceea ce numesc ei „politicianism” exprimă adversitatea împotriva sistemului democratic al partidelor politice.

Doresc să subliniez continuitatea obiectivelor antisemite între A. C. Cuza și Corneliu Codreanu și, implicit, filiera clișeeelor antisemite clasice care provin din a doua jumătate a secolului 19. Istoricul elvețian Oliver Jens Schmitt, autorul unei excelente biografii a lui Codreanu, observă cu multă dreptate: „Codreanu a rămas adânc marcat de gândirea lui Cuza și Iorga” și adaugă: „Antisemitismul lui Codreanu nu era atât pe biologia raselor, cât social, economic și religios. Întâlnim aici (în gândirea lui Codreanu) antisemitismul românesc de la sfârșitul secolului 19 și începutul secolului 20, moștenirea lui Eminescu și a Partidului Naționalist Democratic al lui Iorga și Cuza”²².

Mă asociez ideii de continuitate a antisemitismului românesc. În dorința de a micșora spațiul de culpabilitate al culturii politice române, istoriografia naționalistă – înainte și după 1990 – a încercat să-i prezinte pe legionari ca singurii reprezentanți ai fascismului românesc. Aș dori să aduc ca argument o amintire personală. În anul 2004, în timpul discuțiilor din cadrul Comisiei Wiesel, al cărui membru am avut onoarea să fiu, a existat un moment – nu singurul – de criză. Era vorba de subiectul rădăcinilor antisemite ale Holocaustului. Câțiva istorici conservatori s-au opus discutării despre perioada anterioară guvernului Goga-Cuza. Pentru acești istorici, unii dintre ei profesioniști foarte buni, fascismul începea cu acest guvern, care, de altfel, era numit – deloc întâmplător – guvernul Goga, fără a mai aminti de influentul vicepremier. Aceasta pentru a nega rădăcinile Holocaustului în cultura română.

Expansiunea antisemitismului în spațiul politic

Antisemitismul interbelic se extinde într-un spectru mai larg și nu se limitează doar la mișcările extremiste, ci poate fi găsit și în partidele mainstream. Leon Volovici, un excelent specialist în antisemitismul interbelic, ne atrage atenția asupra unei ample anchete, inițiate de Pamfil Seicaru, directorul ziarului *Curentul*. La anchetă au participat personalități din diverse domenii, de la politică la cultură, de la economie la educație. Concluzia este aproape unanimă: este necesară decongestionarea României de evrei. Printre susținătorii acestei teze se numără personaje foarte diferite, dar, cu unele excepții, moderate: juristul Istrate Micescu, istoricul George Brătianu, liberal-dizident, M. Manoilescu, strălucit economist, membru al Partidului Național Țărănesc, scriitorul și profesorul Paul Herescu, părintele Partenie, Dem Dobrescu, jurist și un foarte apreciat primar al Capitalei, cunoscut pentru vederi moderate, național-țărănist (!!!), Vaida Voievod, politician național-țărănist dizident²³.

²² Oliver Jens Schmitt, *op. cit.*, pp. 195-196.

²³ Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 64-66.

O parte importantă a Societății Civile traversează procesul unei radicalizări antisemite. Astfel, în anii '30, o serie de organizații – profesionale, sociale – îi exclud pe evrei. La 16 mai 1937, la congresul Federației Profesioniștilor Intelectuali din România (avocați, ingineri, arhitecți, medici, profesori preuniversitari), se votează o moțiune prin care se solicită excluderea evreilor din diversele asociații, precum și anularea drepturilor de a-și exercita profesia²⁴.

În spațiul politic, antisemitismul devine tot mai prezent în partidele politice. În 1930, se desprinde din Partidul Național Liberal o grupare condusă de istoricul și profesorul universitar Gheorghe Brătianu, fiul fostului premier Ion I. C. Brătianu. Noul partid adoptă o poziție extremistă și antisemită. Semnificativ este că organul său de presă, *Mișcarea*, va arbora pe fronton svastica.

Dar antisemitismul este prezent și în vechiul PNL. În special, după asasinarea lui I. Gh. Duca de către legionari, se va impune în partid așa-numita grupare a tinerilor liberali, condusă de Gheorghe Tătărescu, care va deveni președinte al PNL și premier. Acesta, prin fratele său, Ștefan, a inițiat legături cu Mișcarea Legionară.

În 1935, se desprinde din Partidul Național Țărănesc o grupare condusă de Alexandru Vaida-Voievod, fost premier în 1932. El a înființat Frontul Românesc, o grupare deschis antisemită, care a avut în fruntea programului său dezideratul *numerus valahicus*, o variantă a *numerus clausus*.

În discursul public al marilor partide – PNL și PNT – , se poate observa o pronunțată toleranță pentru diverse acțiuni antisemite. Guvernele au oferit gratuitate pe tren pentru delegații la congresele studențești, transformate în focare de propagandă legionară. La încheierea lor, delegații coborau în diverse gări și organizau vandalizări ale caselor și proprietăților evreiești. Istoricul Lucian Năstase-Kovacs le definește actele de barbarie ca pe un „pogrom itinerant”²⁵. Este un concept important în definirea violențelor antisemite din interbelic românesc.

Violența

Violența de stradă, incitată de violența propagandei, particularizează antisemitismul românesc. Aceasta va crește în timp, iar în anii '30 se afirmă ca un element fundamental al cotidianului. Leon Volovici o prezintă cu precizie: „Violența de stradă se conjuga cu violența de limbaj. Cuvântul 'jidani' cu o încărcătură disprețuitoare sporită este folosit fără reținere în presa de dreapta și în parlament”²⁶. Ziare considerate moderate, cum a fost *Dreptatea*, organ al PNT, apără în 1929 lipsa de acțiune a guvernului împotriva vandalismului antisemit, cu un ton care lasă să se vadă lipsa de empatie pentru victime: „Nu este realist să se apere fiecare călător evreu prin acordarea unei escorte speciale”²⁷.

Se poate urmări un lung șir de atrocități locale în diversele localități ale României, în școli, universități și în sălile de spectacole. Aceste acte cunosc o „expansiune” geografică, de la târguri din Moldova, precum Huși și Roman, unde violențele se petrec periodic, actorii principali fiind elevii de liceu, îndrumați de profesori, Bacău, Galați, pentru a se extinde în Cluj și apoi în Maramureș. În 1930, cartierul evreiesc din Borșa este incendiat și distrus în mare parte. În Banat, sinagoga din Arad este distrusă de o bombă în 1928, la fel și în Năsăud. În Basarabia, la Prepețița, județul Orhei, sunt distruse case, evreii sunt bătuți, tinere fete

²⁴ Liviu Rotman, „Wilhelm Filderman și antisemitismul interbelic” în *Revista de Istorie a Evreilor din România*, 3(19)/2018, p. 24.

²⁵ Lucian Năstase-Kovacs, *Pogromul itinerant sau Decembrie antisemit: Oradea, 1927*, Curtea Veche, București, 2014, p. 72.

²⁶ Leon Volovici, *op. cit.*, p. 74.

²⁷ W. Filderman, *op. cit.*, p. 316.

violat. O altă formă o constituie atentatele împotriva unor evrei. Este asasinat elevul evreu David Fialik în 1924, un atentat nereușit asupra coproprietarului ziarelor *Adevărul* și *Dimineața* în 1929, atentatul din 1936 împotriva șef-rabinului Niemirower, în care acesta este grav rănit²⁸.

Palierul legislativ-administrativ

Aminteam la începutul acestui studiu de palierul legislativ-administrativ. Firește, atmosfera generală antisemită a influențat și sfera administrativă. În această sferă, putem distinge două planuri: cel al abuzurilor aparatului de stat împotriva evreilor, abuzuri ce încercau și de cele mai multe ori reușeau să încalce legea, și al doilea plan, cel al legilor. Trebuie să menționăm că acest plan a fost mai sărac decât celelalte planuri ale antisemitismului. Numărul legilor ce se dau în România pentru limitarea drepturilor evreilor este redus. A existat o prudență a guvernanților și o teamă de reacții internaționale, în special din partea aliaților Franța, Marea Britanie, Statele Unite, care erau garanți importanți ai integrității statului român. De asemenea, există și o „frână” datorită Constituției adoptate în 1923, ce acorda evreilor din România cetățenia și, odată cu ea, drepturi depline.

Din acest punct de vedere, antisemitismul românesc nu atinge „performanța” unor țări vecine. Astfel, Ungaria a introdus *numerus clausus* încă din 1919, fiind una dintre primele legi ale regimului Horthy. În Polonia, în 1924, premierul Ladislau Grabsky a introdus un pachet de legi economice antievreiești. În România, în ciuda cererilor insistente din partea politicianilor antisemiți și presiunilor constante pentru aplicarea *numerus clausus*, această lege nu s-a introdus.

Dar, din cauza nivelului violenței, vom constata o „retragere” a studenților evrei din universități. Astfel, Wilhelm Filderman, liderul comunității evreiești, se plângea în 1926, lui Gheorghe Tătărescu, pe atunci secretar de stat la Interne, de scăderea dramatică a numărului de studenți evrei la Cluj, din cauza atmosferei generale²⁹. Deci, putem vorbi de un *numerus clausus* de facto.

O primă lege care a afectat evreii a fost *Legea învățământului* din 1928, prin care școlile evreiești erau lipsite de dreptul de publicitate (de acordare de diplome). Situația se va agrava în anii '30. În 1936, guvernul național liberal adoptă *Legea pentru folosirea personalului român în întreprinderi*, prin care se fixează un plafon de 20% pentru „străini”. Era o gravă încălcare a Constituției și anunța legile discriminatorii din perioada Holocaustului. Dacă actele legislative au fost relativ reduse, diversele abuzuri duceau la marginalizarea și excluderea evreilor din diverse activități.

Concluzii

Perioada interbelică ne oferă spectacolul acaparării scenei politice, sociale și ideologice a României de către un fenomen ce exprimă ura obsesivă față de un segment al societății românești, ca urmare a apartenenței etnice. Așa cum observă cu pertință Petre Andrei, întregul ethos național românesc este închis în carapacea antisemită. Evoluțiile din această perioadă ne ajută să răspundem la cea mai grea întrebare: cum a fost posibil Holocaustul?

Bibliografie

ANDREI, Petre, *Opere sociologice*, vol. 2, Editura Academiei, București, 1975.

²⁸ Liviu Rotman, *Wilhelm Filderman și antisemitismul interbelic* în *Revista de Istorie a Evreilor*, 3(19) 2018, pp. 22-23.

²⁹ W. Filderman, op. cit., vol. 1, p. 290.

- BOZDOGHINĂ, Horia, *Antisemitismul lui A.C. Cuza în politica românească*, Curtea Veche, București, 2012.
- FLORIAN, Alexandru & Ana Bărbulescu (eds.), *Elita culturală și discursul antisemit interbelic*, Polirom, Iași, 2023.
- FILDERMAN, Wilhelm, *Memorii & Jurnale* (ed. Jean Ancel), Hasefer, București, vol.1.
- IVAN, Adrian Liviu, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1918-1939)*, Eikon, Cluj-Napoca, 2006.
- LIVEZEANU, Irina, *Cultura și naționalism în România Mare. 1918-1930*, Humanitas, București, 1998.
- MANU, Petru & Horia Bozdoghină, *Polemica Paulescu: știință, politică, memorie*, Curtea Veche, București, 2010.
- MENDELSON, Ezra, *The Jews of East Central Europe between World Wars*, Indiana Univ. Press, Bloomington, 1983.
- ROTMAN, Liviu, *Școala israelito-română (1851-1914)*, Hasefer, București, 1999.
- ROTMAN, Liviu, *Wilhelm Filderman și antisemitismul interbelic în Revista de Istorie a Evreilor din România*, 3(19)/2018.
- ROSENBERG, Alfred, *Jurnal*, Curtea Veche, București, 2017.
- JENS SCHMITT, Oliver, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea "Căpitanului"*, Humanitas, București, 2017.
- VOLOVICI, Leon, *Ideologia naționalistă și problema evreiască în România anilor 30*, Humanitas, București, 1995.